

Rec.: *Česlovas Mančinskas*.

Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918–1940 metais.

Vilnius, 1996. 244 p.

Lietuviškosios istoriografijos padangę lanko naujoji jos viešnia – studija apie jaunosios tarpukario Lietuvos valstybės Alma Mater gimimo ir kūrybos rūpesčius. Nepasakytum, kad šis apsilankymas būtų netikėtas – jos reiškimosi ženklų būta ir anksčiau. Taigi tai greičiau jau seniai puoselėtas vizitas.

Knygos autorius, įdavęs jau ne pirmą savo darbą į smalsaus skaitytojo rankas, šįkart pasiūlė pažinti su Lietuvos aukštųjų mokyklų raidos peripetijomis, kurioms, jo nuomone, nebuvo abejinga ir mokslo istorija besidominčios brolijos plunksna. Akivaizdu greičiausiai ir tai, kad kartais tik jubiliejinės šių institucijų sukaktys suaktyvindavo minėtų tyrimų intencijas. Šis ilgametis triūsas ir jo rezultatas išaugo ne iš proginių aspiracijų.

Pasirodžiusios studijos struktūros modeliaavimo principai lengvai atpažįstami (poreikiai, būtinybė → jų tenkinimas, realizavimas → rezultatai, padariniai) iš pakankamai išgrynintos pokarinės lietuviškosios istoriografijos tradicijos, kuriai atstovauja šio darbo autorius. Būdamas ištikimas nusistovėjusio kanono raišdei, kuri nelaikytina absoliučiai ydinga, Č. Mančinskas pripažinęs, kad pastaruoju metu „susidariusios palankios sąlygos“ leidžia „be ideologinio ar kitokio spaudimo tyrinėti istorinę praeitį“, akcentavo ir savąją pastangą kaip siekimą „parodyti, kaip buvo, o ne

kaip norėtusi, kad būtų buvę“ (žr. p. 7). Autorius, lenkdamas galvą prieš šią maksimą, savo ketinimus grindė tiek neskelbtų šaltinių (Ministrų kabineto, Švietimo ministerijos ir kt. fondų, saugomų Lietuvos valstybiniam archyve, dokumentika), tiek ir publikuotų (pvz., Seimo stenogramų periodinės spaudos, atsiminimų) duomenų analize, jungdamas ją su atskirų mokslinių tyrimų rezultatais. Tyrėjui pažinus informacijos kontekstas ir aprėptis leido jam pakankamai atvirai diskutuoti specifiniais aukštųjų mokyklų raidos klausimais, išskiriant kai kuriuos Lietuvos vyriausybės švietimo politikos aukštojo mokslo srityje motyvacijos aspektus (pvz., dėl reformų Lietuvos universitete), aptarti mokymo proceso ypatybes ir skirtybes bei mokslo tiriamojo darbo turinio bendruosius ypatumus, akademinio jaunimo organizacinių galimybių skleidimosi sąlygas.

Deklaruojama teisė recenzentui įsitraukti į tyrėjo vidinę diskusiją šįkart gana įpareigojanti ir atsakinga – darbe tarpusavyje besirungianti prielaidų ir vertinimų visuma inicijavo išskirtinį atidumą kai kuriems jos vardikliams, palikdama erdvės tiek kolegiškiems geranoriškiems pasvarstymams, tiek ir galimai tolimesnio tyrimo prognozei bei korekcijai. Beje, ir pats atlikto darbo privalumų kontekstas neatmeta jo gilinimo perspektyvos.

Galbūt recenzento teikiama išėities būdų pasiūla ir nebūtų visa apimanti, tačiau bent dalinis atsivėrimas jiems, tikėkime, kurtų būsinių tyrimų naujas rezultatyvumo prasmes.

Naujoji akistata, nemonopolizuodama skaitančiojo šį darbą privilegijos ir pranašumo bei nepiršdama naujųjų argumentų giminystės, bando visų pirma išvaizduoti, kad naujai projektuojamoje darbo vizijoje startinė pastanga pripažins čia dominuojančio „išankstinio žinojimo“ „teisumo“ ir „neteisumo“ ekstrapoliovimo faktą bei eliminuos tam tikrą statišką dėmenų supriešinimą. Šio pageidavimo intencija radosi skaitant kartais nevykusiai teikiamus bei modeliuotus konstruktus. Antai autorius, remdamasis Z. Žemaičio atsiminimais (panašiai, kaip ir kitais atvejais), gana supaprastintai pakartojo teiginius „dėl tautininkų vadovaujamos Lietuvos valdžios nepalankumo Aukštųjų kursų atidarymui Kaune“ (žr. p. 23), konstatavo, kad taip pat „nerodė Aukštiesiems kursams savo pakantumu krikščionių demokratų vadovaujama Švietimo ministerija“ (žr. p. 29), kad, „neišlaikęs visuomenės spaudimo, liaudininko K. Griniaus vadovaujamas koalicinis Ministrų kabinetas 1921 m. gegužės 11 d. priėmė nutarimą įpareigoti švietimo ministrą rasti patalpas, parengti sąmatą ir 1921 m. rudenį atidaryti Universitetą“ (žr. p. 35). Autorius taip pat teigė, kad „lietuvių mokslininkų didžiulis entuziazmas ir pasiaukojimas padėjo jį (t. y. Universitetą – aut. pastaba) įkurti daug anksčiau...“ (žr. p. 34). Iš apibendrinančios išvados apie Aukštųjų kursų veiklą lyg ir išplauktų, kad prieš anksčiau pateiktą citatą tiktų žodelis – „tik“. „Tačiau ar nederėtų švelninti „valdžios nepalankumo“ ir „mokslininkų pastangų“, „visuomenės spaudimo“ santykio,

kuriant šią instituciją, juolab kad, paties Č. Mančinsko žodžiais tariant, „valstybės parama Aukštiesiems kursams 1921 m. buvo 64,3 proc. visų išlaidų – palyginus su 1920 m. padidėjo daugiau kaip 6 kartus“ (žr. p. 31). Antra vertus, greičiausiai ir tas pats Universiteto kūrybos nepriteklių matymas neatsietinas nuo pačios jaunosios valstybės steigimosi atidesnio vertinimo. Kūryba „beveik iš nieko“ nebuvo išimtinė Aukštųjų kursų gimimo žymė – tos vargo apraiškos greičiausiai buvo visuotinės. Antai 1921 m. Kauno apygardos teisėjams atlyginimai buvo mokami guminiiais auliniais batais. – Žr. *Lietuvos teismas 1918–1928. Kaunas. 1930. P. 30.*

Antra vertus, pastebėtina, kad autoriaus savistaba bei mąstymo būdas nekonfliktuoja su anksčiau nevaisingai plėtotu politinės „pozicijos“ ir „opozicijos“ klystamumo bei neklystamumo nuostatų supriešinimu, deklaruotais „kovos“, „siekių“ postulatais, valdančiųjų sluoksnių ideologijos visagališkumo primato išpažinimu. Tai liudija ir įsitikinimas, kad „socialdemokratų frakcija nuosekliai gynė valstybinio universiteto autonomiją, <...> kovojo prieš mokslo pajungimą Lietuvoje bet kuriai, tarp jų ir katalikiškai, ideologijai“ (žr. p. 44), kad Universitetas patyrė nemaža įvairių reformų, kurių tikslai priklausė nuo valdančiųjų partijų interesų ir siekių (žr. p. 71), kad Žemės ūkio akademija, veikusi sunkiomis sąlygomis, neturėdama autonomijos ir būdama suvaržyta, priklausė nuo politinių vėjų (žr. p. 112) ir kt. Deja, pripažinta, kad išvaizduojamo bei konkretaus veiksmo anuometinėje situacijoje koreliacijos trapumas vis dėlto yra akivaizdus, nesusietas griežtesnės argumentų sandaros. Ar ne panašiai atsitiko ir su autoriaus diskutuojama aukštosios mo-

kyklos autonomijos „ribojimo“, „turėjimo“ ir „neturėjimo“ problema, vien eksplikuojant ir pripažįstant šios aukštųjų mokyklų raidos ir akademinio gyvenimo pilnatvę garantuojančios vertybės pozityviasias prasmes. Galbūt neatmestina, kad autonomijos evoliucionavimo Lietuvos universitete (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) linija ir nebuvo „kylanti“, tačiau, jei ji regresavo, kas iš esmės pasikeitė pačioje mokymo institucijoje neigiama prasme? Ar nebuvo kai kuriais atvejais sukurtas vidinis autonomijos persikirstymo mechanizmas? Kaip akademinė bendruomenė plačiąja prasme suaugo su išskleistąja ir ribotos autonomijos formomis, t. y. dermė, susitaikanti su gynybinės reakcijos žyme, konfliktuojanti? Manytina, kad ir išvirkštieji autonomijos aspektai provokuoja diskutuoti.

Tikriausiai knygos autorius grįš prie švietimo bei mokslo strategijos prioritetų tarpukario Lietuvoje nuodugnesnio svarstymo. Visų pirma, matyt, bus surasta pusiausvyresnė formuluotė dėl stipendininkų užsienio universitetuose rėmimo ir specialistų rengimo Lietuvoje (bent jau pradiniai laikotarpiai) santykio, nesumenkinant lavinimosi svertur privalumų. Būtent Nepriklausomybės metais tokiu būdu žinių siekė maždaug 1300 studentų (Žr. *Ž. Kriaučiūnienė. Lietuvos studentai Europos aukštosiose mokyklose 1919–1940 metais // Lietuvos istorijos metraštis, 1992 metai. Vilnius. 1994. P. 104*). Deja, autorius, remdamasis P. Pakarklio darbu (Daktaratai. Kaunas, 1938), taip pat pasidavė ir kitai menkinimo tendencijai, t. y. dėl mokslinių laipsnių įsigijimo Friburgo (Šveicarija), Berlyno Halės (Vokietija), Austrijos, Italijos universitetuose nuvertinimo. Jeigu pritartume šiems samprotavimams, greičiausiai beliktų pripažinti nedaug

ko vertais tiek iki 1918 m. S. Šultės, A. Maliauskio, P. Kuraičio, M. Reinio, V. Bartuškos ir kt. apgintus doktoratus Friburgo ir Leveno (Belgija) universitetuose (Žr. *A. Poška-Prano Kuraičio filosofiniai raštai // Naujasis židinys. 1991. Nr. 7. P. 56.*), tiek ir vėliau profesorius S. Šalkauskio, rašytojo, profesorius V. Mykolaičio-Putino, būsimo valstybės veikėjo L. Bistro ir kt. apgintas disertacijas Friburge (Žr. *V. Veteikis. Nuo Pakartuvių iki Friburgo. Varpai. Vilnius, 1991. P. 132–133*), trečiojo Žemės ūkio akademijos rektorius V. Vilkaičio apgintą doktoratą Berlyno universitete (Žr. *Lietuvių enciklopedija. Boston, 1966. T. XXXIV. P. 104*), botaniko J. Dagio 1933–1935 m. Graco Universitete (Austrija) parengtą darbą „Apie mikroorganizmų augimą skatinančias medžiagas embrionaliniuose audiniuose ir suloje...“ ir už jį suteiktą daktaro laipsnį (Žr. *Lietuviškoji enciklopedija. Kaunas, 1937. T. 5. P. 1299*) ir pan. Nepateiktume šių pavyzdžių, jei autorius būtų matęs vien išimtis, deja, jis labiau įžvelgė taisyklę...

Lietuvos aukštųjų mokyklų plėtros projekcijoje pasigendama ir drąsesnio pasvarstymo apie tų pačių ugdymo institucijų vietą ir reikšmę visoje edukacinėje sistemoje (tiek viduje, tiek ir išorėje). Kiek ir kaip minėtos aukštosios mokyklos, Č. Mančinsko žodžiais tariant, „labai prisidėjo“ prie krašto intelektualinio klimato formavimo, visuomenės elito ugdymo? O gal jų, recenzento nuomone, buvo per daug – juk dar taip neseniai, 1903 m., Didžiojoje Britanijoje aukštųjų mokyklų tebūta tik 13, Prancūzijoje – 15 (Žr. *Weber E. A modern history of Europe. New York. 1971. P. 1051*). Tikėtina, kad autorius įtaigiau pasvarstys visų lavinimosi grandžių Lietuvoje santykius bei jo kitimą. Antai, N. Hanso skelbtais duomenimis,

Lietuvoje 10 000 gyventojų teko 768 besimokantys įvairaus tipo edukacinėse įstaigose, iš 18 studijuojančių aukštosiose mokyklose (Žr. *The year book of education 1933. London. P. XCVIII*). Tarp 26 čia minimų valstybių besimokančių skaičiumi Lietuva užėmė 23 vietą, o besimokslinančių aukštosiose mokyklose buvo, kartu su Rumunija ir Vengrija, 11–13 vietoje. Palyginimui priminsime, kad kaimyninėje Latvijoje 10 000 gyventojų teko 47 studentai (absoliučiai geriausias rodiklis Europoje), Estijoje – 36 (III vieta Europoje). Taigi gal ir neužtenka vien pripažinti, kad Tartu ir Latvijos universitetų darbas buvo veiksmingesnis ir kad čia mokėsi daugiau studentų (Č. M. P. 179).

Beje, skaitant šią studiją, kiek netikėtai stebina atsainus kai kurių istoriografinių pozicijų nepaisymas. Pavyzdžiui, tyrėjas nei patvirtina, nei paneigia A. Liekio teiginį dėl 59 mokslo daktarų disertacijų, apgintų Lietuvos universitete (Žr. *A. Liekis Studijų ir Mokslų Akademijos idėjos raida Lietuvos Res-*

publikoje // Mokslas ir Lietuva. 1991. T. 2. P. 104). Autorius pateiktą Vytauto Didžiojo universiteto studentų skaičiaus kitimą (žr. lentelę Nr. 5. P. 150) apskaičiavo, remdamasis VDU statistikos knyga, nieko neužsimindamas apie P. Čepėno redaguoto leidinio „Lietuvos universitetas 1579–1803–1922“ (Chicago, 1972) publikuojamą išsamią informaciją tiek šiuo, tiek ir kitais atvejais (Žr. P. 264). Nežinia, kodėl nesiremta ar prasilenkta ir su J. Dauparo studija „Žemės ūkio švietimas (Chicago, 1966), A. Kavaliūno “Pedagoginis institutas 1935–1944 m.“ ir kt. darbais.

Kiekviena knyga, kaip sakoma, turi savo likimą. Tiek jis, tiek ir tas „kažkas“ iki likimo įkūnija tam tikrą savasties paslaptį. Kiek jos buvo įminta skaitant šitą leidinį? Knygą užvertėm, bet ar baigėm...

Saulius Kaubrys

Vilniaus universiteto Naujosios istorijos katedra

Tel. 68 72 86